

پژوهش‌های مدیریت اسلامی

تطابق‌ها، آسیب‌ها و راهکارها

امیر اعظمی

زیر نظر:
دکتر مجید پسران قادر

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

بهار ۱۳۹۲

اعظمی، امیر، ۱۳۶۲ -
پژوهش‌های مدیریت اسلامی (تطابق‌ها، آسیب‌ها و راهکارها) / امیر اعظمی؛ زیر نظر مجید پسران قادر. -
قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱.
هفت، ۱۶۰ص: مصور، جدول، نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۲۴۵: مدیریت؛ ۱۴)
ISBN: 978-600-5486-76-6
بها: ۴۲۰۰۰ ریال
فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص. [۱۵۳]-۱۵۸.
نمایه.
۱. مدیریت (اسلام) - تحقیق - روش‌شناسی. الف. پسران قادر، مجید، ۱۳۳۳ - ناظر. ب. پژوهشگاه حوزه و
دانشگاه. ج. عنوان.
۱۳۹۱ ۴ پ ۶ الف / ۶۷ / ۲۳۲ BP ۲۹۷ / ۶۵۸
شماره کتابشناسی ملی
۲۸۵۹۳۳۳

پژوهش‌های مدیریت اسلامی؛ تطابق‌ها، آسیب‌ها و راهکارها

مؤلف: امیر اعظمی

زیر نظر: دکتر مجید پسران قادر

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: بهار ۱۳۹۲

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۴۲۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۲۱۱۱۱ - ۲۵۱ (انتشارات: ۲۱۱۱۳۰۰) شماره: ۲۸۰۳۰۹۰،

ص.پ. ۳۱۵ - ۳۷۱۸۵ ● تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۶۶۹۷۸۹۲۰ - ۲۱

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی(ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

کتاب حاضر به عنوان منبع کمک‌درسی برای دانشجویان رشته «مدیریت» در تمام مقاطع تحصیلی و نیز دیگر علاقه‌مندان به مطالعات مدیریت اسلامی تهیه شده است.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه بر خود لازم می‌داند از مؤلف محترم جناب آقای امیر اعظمی و نیز ارزیاب محترم اثر، جناب آقای دکتر مجید پسران قادر سپاسگزاری نماید.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱
مقدمه	۳
بخش یکم: آشنایی با تاریخچه، مبانی نظری، پیشینه پژوهش و آسیب‌شناسی در... / ۵	
فصل اول: تاریخچه مدیریت اسلامی	۷
۱. مقدمه	۷
۲. مدیریت در آثار اندیشمندان	۸
۳. مدیریت اسلامی، مفاهیم و تعریف‌ها	۱۲
۴. مدیریت اسلامی در آرای اندیشمندان	۱۷
نتیجه‌گیری	۱۹
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهش در مدیریت اسلامی	۲۱
سیر تطوری - تطبیقی در پژوهش‌های صورت‌گرفته در مدیریت اسلامی	۲۱
نتیجه‌گیری	۳۵
فصل سوم: آسیب و آسیب‌شناسی در مدیریت اسلامی	۳۷
۱. مقدمه	۳۷
۲. آسیب‌شناسی	۳۷
۳. مفاهیم آسیب‌شناسی	۳۹
۴. مراحل آسیب‌شناسی	۳۹
۴-۱. تعریف آسیب	۳۹
۴-۲. عوامل آسیب‌رسان	۳۹
۴-۳. بسترها و شرایط وقوع آسیب	۴۰
۴-۴. آثار و پیامدهای آسیب	۴۰

۴۰	.....	۵-۴. ارائه راه حل
۴۱	.....	۵. آسیب‌ها در مدیریت اسلامی
۴۸	.....	نتیجه‌گیری

بخش دوم: طراحی و تبیین مدل آسیب‌شناسی تحقیقات در مدیریت اسلامی / ۴۹

۵۱	.....	فصل چهارم: طراحی مدل آسیب‌شناسی تحقیقات در مدیریت اسلامی
۵۱	.....	۱. مقدمه
۵۱	.....	۲. گام یکم: شناسایی خواسته‌های مشتریان
۵۱	.....	۱-۲. خواسته‌های مشتری
۵۳	.....	۲-۲. الزامات فنی برای اجرای خواسته‌های مشتری
۵۳	.....	الف) الزامات مربوط به آسیب‌های ساختاری
۵۴	.....	ب) الزامات فنی مربوط به آسیب‌های فرهنگی
۵۴	.....	ج) الزامات فنی مربوط به آسیب‌های سیاست‌گذاری
۵۵	.....	د) الزامات فنی مربوط به آسیب‌های انسانی
۵۶	.....	ه) الزامات فنی مربوط به آسیب‌های روش‌شناسی
۵۶	.....	و) الزامات فنی مربوط به آسیب‌های انگیزشی
۶۱	.....	۳. گام دوم: بررسی وابستگی‌ها و روابط در داخل خانه کیفیت
۶۱	.....	۱-۳. تعیین اهمیت نسبی معیارهای اصلی (آسیب‌های تحقیقات مدیریت اسلامی)
۶۲	.....	۲-۳. تعیین اهمیت نسبی معیارهای فرعی
۶۳	.....	۳-۳. محاسبه اوزان نسبی نهایی الزامات (راهکارها)
۶۸	.....	۴. گام سوم: تشکیل خانه کیفیت
۷۰	.....	۵. جدول رتبه‌بندی نهایی الزامات (راهکارها)
۷۱	.....	نتیجه‌گیری

۷۳	.....	فصل پنجم: نتیجه‌گیری
۷۳	.....	۱. مقدمه
۷۳	.....	۲. بررسی نتایج حاصل از انواع آسیب‌ها
۷۵	.....	۳. اولویت‌بندی راهکارها
۷۷	.....	۴. بررسی نتایج با واقعیت‌های موجود
۷۹	.....	۵. محدودیت‌های تحقیق
۷۹	.....	۶. پیشنهادها

۸۱	.....	واژه‌نامه
۸۱	.....	مدیریت اسلامی
۸۱	.....	پژوهش

۸۱	پژوهش علمی
۸۱	پژوهش بنیادی
۸۲	پژوهش کاربردی
۸۲	پژوهش توسعه‌ای
۸۲	پژوهشگر
۸۲	فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی
۸۲	گسترش عملکرد کیفی
۸۳	تحلیل محتوا
۸۳	آسیب
۸۳	آسیب‌شناسی
۸۵	پیوست‌ها
۸۵	پیوست ۱: روش‌شناسی اثر
۸۵	۱. پژوهش آمیخته
۸۵	۲. مصاحبه گروه‌های کانونی
۸۶	۳. رویکرد پژوهشی آسیب‌شناسی تحقیقات مدیریت اسلامی
۸۸	۴. ابعاد مورد مطالعه در مدیریت اسلامی
۸۹	۵. کاربرد مقایسه‌های زوجی در شناسایی آسیب‌های مدیریت اسلامی
۹۲	۶. ابزار تحلیل آسیب‌های مدیریت اسلامی: فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی - رویکرد گسترش عملکرد...
۱۰۰	پیوست ۲: انواع جدول‌ها و اوزان آسیب‌ها و الزامات فنی آسیب‌ها در تحقیقات مدیریت اسلامی
۱۰۷	پیوست ۳: سؤال‌های مصاحبه
۱۱۲	پیوست ۴: پرسشنامه
۱۱۲	عنوان پرسشنامه: تعیین ارجحیت‌های نسبی انواع آسیب‌ها در پژوهش‌های مدیریت اسلامی
۱۲۴	پرسشنامه مقایسه‌های زوجی برای الزامات هر یک از آسیب‌ها
۱۲۹	پرسشنامه مقایسه‌های زوجی برای الزامات فرهنگی هر یک از آسیب‌ها
۱۵۳	منابع و مأخذ
۱۵۹	نمایه موضوعات

پیشگفتار

این کتاب، در پی ریشه‌یابی عوامل ضعیف عمل نمودن پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه مدیریت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران طی سالیان گذشته و ارائه راهکارهای لازم در راستای رفع این آسیب‌هاست. شناسایی و طبقه‌بندی عوامل اساسی و تعیین‌کننده در کاربردی بودن پژوهش‌ها در حوزه مدیریت اسلامی در آینده‌ای نزدیک جزء پژوهش‌هایی است که انجام آن اجتناب‌ناپذیر است. اولین گام در این راستا، آسیب‌شناسی پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینه مدیریت اسلامی و ارائه راهکار برای رفع آسیب‌هاست که این اثر نیز با چنین هدفی نگارش یافته و در آن سعی شده تا با تکیه بر شناسایی عوامل تعیین‌کننده در این آسیب‌شناسی‌ها، به ارائه یک طبقه‌بندی جامع از انواع عوامل و شاخص‌ها دست یابد و در ادامه برای رفع این آسیب‌ها، راهکارهای لازم و کاربردی نیز ارائه شود.

پس از ثنا و ستایش خداوند متعال، مراتب تشکر و تقدیر خود را از تلاش‌های بی‌دریغ و راهنمایی‌های ارزشمند استاد ارجمند، جناب آقای دکتر حسن عابدی جعفری و نیز مشاوره‌های علمی آقای دکتر منصور مؤمنی؛ دوستان گرامی، آقایان مهندس هادی سلامی، دکتر حمیدرضا یزدانی، دکتر حمزه خواستار و دکتر داتیس خواجه‌بیان برای همکاری و راهنمایی‌هایشان صمیمانه اعلام می‌دارم. از مسئولان پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، به‌ویژه جناب آقای دکتر ابوالفضل گائینی که زمینه چاپ این اثر را مهیا داشتند و نیز جناب آقای دکتر مجید پسران قادر، که مسئولیت نظارت بر روند تدوین کتاب را عهده‌دار بودند، کمال تشکر را دارم. در پایان مزید توفیقات علمی این سروران ارجمند را آرزو مندم.

بی‌تردید، این مجموعه خالی از کم‌وکاستی نیست، از این رو، ضمن استقبال از انتقادات و پیشنهادهای خوانندگان عزیز، نظر صاحب‌نظران در غنای چاپ‌های آینده مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

امیر اعظمی

زمستان ۱۳۹۰

مقدمه

اگرچه نظام و فرهنگ کشور ما بر اسلام مبتنی هست، ولی متأسفانه مدیریت در جامعه ما هنوز آن‌گونه که باید و شاید از موازین اسلامی بهره‌مند نیست. پیش‌فرض این اثر آن است که در این راه، آسیب‌هایی وجود دارند که باید شناسایی شوند تا بتوان با ارائه راهکارهای لازم در راستای رفع آنها اقدام کرد. این اقدام به صورت جامع تاکنون در حوزه پژوهش‌های مرتبط با مدیریت اسلامی صورت نگرفته است. بر این اساس، این اثر می‌کوشد که تحقق مدیریت اسلامی را در متن عمل جستجو کند تا با یافتن عوامل تعیین‌کننده در آسیب‌شناسی پژوهش‌های انجام‌شده پیرامون حوزه مدیریت اسلامی، به منظور رفع آنها بتواند راهکارهای لازم را بیان نماید. به همین منظور کتاب حاضر از دو بخش تشکیل شده است:

بخش یکم شامل سه فصل به شرح ذیل است:

- **فصل یکم** به مفاهیم و تعریف‌های مدیریت اسلامی و همچنین تاریخچه مدیریت اسلامی، مدیریت در آثار و آرای اندیشمندان و صاحب‌نظران عرصه مدیریت اسلامی می‌پردازد.

- **در فصل دوم** با بررسی سیر تطوری - تطبیقی پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینه مدیریت اسلامی به بیان مبانی نظری و پیشینه پژوهش در مدیریت اسلامی پرداخته شده است.

- **فصل سوم**، شامل آسیب‌شناسی در مدیریت اسلامی است که در ابتدا مفهوم و مراحل آسیب‌شناسی مورد بررسی قرار گرفته است و در ادامه به بیان آسیب‌ها در مدیریت اسلامی پرداخته شده است.

بخش دوم از دو فصل تشکیل شده است:

در فصل نخست این بخش، طراحی مدل آسیب‌شناسی تحقیقات در مدیریت اسلامی در سه گام: شناسایی خواسته‌های مشتریان، بررسی وابستگی‌ها و روابط در داخل خانه کیفیت و

درنهایت تشکیل خانه کیفیت منجر به ترسیم جدول رتبه‌بندی نهایی راهکارها شده است که این مطالب فصل چهارم را شامل می‌شوند.

فصل پایانی (پنجم) کتاب شامل بررسی نتایج حاصل از انواع آسیب‌ها، بررسی مقایسه‌ای نتایج و یافته‌های این تحقیق با واقعیت‌های موجود و درنهایت ارائه پیشنهادهایی برای پژوهشگران آینده است.

به منظور استفاده پژوهشگران و خوانندگان محترم در بخش «پیوست»؛ روش‌شناسی اثر، انواع جدول‌ها و اوزان آسیب‌ها و الزامات فنی آسیب‌ها در تحقیقات مدیریت اسلامی، سؤال‌های مورد استفاده در مصاحبه با خبرگان و نیز پرسشنامه آورده شده است.

بخش یکم

**آشنایی با تاریخچه، مبانی نظری، پیشینه پژوهش
و آسیب‌شناسی در مدیریت اسلامی**

فصل اول

تاریخچه مدیریت اسلامی

رسول اکرم(ص):

إِنِّي مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي الْفَقْرَ وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْهِمْ سُوءَ التَّدْبِيرِ؛ مَنْ أَرَادَ فَقْرَ بَرِّئْتُمْ بِيَمِينِي نَدَارُكُمْ، وَلِي أَرَادَ أَنْجَحَكُمْ بِرَأْسِي بِيَمِينِكُمْ، سُوءَ تَدْبِيرِكُمْ، (احسائي، عوالي الاكلى، ج ۴، ص ۳۹).

۱. مقدمه

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، زمینه طرح مسائل و مباحث نوینی فراهم شد که پیش از آن، ضرورت و انگیزه‌ای برای پرداختن به آنها وجود نداشت. یکی از این مسائل، شکل‌گیری یک نظام اسلامی از درون انقلاب اسلامی بود که پرسش‌های گوناگونی درباره فلسفه سیاسی و اجتماعی اسلام، در اذهان اندیشوران و حامیان انقلاب اسلامی پدید آورد. همچنین از جمله این مباحث، مبحث «مدیریت اسلامی» بود که از جنبه‌های گوناگونی مورد بحث و بررسی قرار گرفت (قوامی، ۱۳۸۳). در واقع، فرایند مدیریت، از جمله مسائل بسیار مهم و خطیر جوامع بشری است. از آنجا که انقلاب اسلامی ایران حاکمیت اصول و ارزش‌های الهی بر محیط اجتماعی از جمله نهادها و سازمان‌های مربوط به آن را ضروری ساخته، تبیین رسالت مراکز علمی و پژوهشی، به‌ویژه مدیریت اسلامی، در تحقق اهداف نهضت تولید علم، یکی از آرمان‌های بسیار مهم این نظام محسوب می‌شود. از جمله مشکلات اساسی کشور پس از انقلاب اسلامی شکل نگرفتن پایه‌های مدیریتی کشور بر مبنای مدیریت اسلامی است. از سوی دیگر، در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی آمده است: «ایران کشوری است توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل».

چنان که از فرایند بالا هویداست، رسیدن به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، تنها در صورتی مورد نظر است که نشأت‌گرفته از هویت اسلامی و انقلابی کشور باشد. ضرورت توجه به مدیریت اسلامی در حکومت اسلامی بر هیچ‌کس پوشیده نیست. طی سالیان پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به‌ویژه دو دهه گذشته، پژوهش‌های متعددی در زمینه مدیریت اسلامی صورت گرفته و پژوهشگران مختلف از اقشار دانشگاهی یا حوزوی به اظهار نظر در این زمینه پرداخته‌اند. اما متأسفانه با گذشت بیش از سه دهه از تشکیل جمهوری اسلامی ایران هنوز نتوانسته‌ایم با تکیه بر انواع مطالعات انجام گرفته در حوزه مدیریت اسلامی، شاهد کاربردی بودن مطالب و پژوهش‌ها باشیم. بنابراین، شناسایی و طبقه‌بندی عوامل اساسی و تعیین‌کننده در کاربردی بودن این پژوهش‌ها در آینده‌ای نزدیک جزء پژوهش‌هایی است که انجام آن اجتناب‌ناپذیر است.

۲. مدیریت در آثار اندیشمندان

نقش بسیار مؤثر و اساسی مدیریت کارآمد در رشد و تعالی و پویایی و سازندگی جامعه و برعکس مدیریت ناکارآمد در زوال و انحطاط جامعه، اهمیت مدیریت را بیش از پیش روشن‌تر می‌سازد (خنیفر، ۱۳۸۴). مدیریت به گونه‌های مختلف در طول تاریخ وجود داشته و به طرق مختلف، زمینه پایداری و دوام و قوام تمدن‌ها و حکومت‌ها را فراهم ساخته است. با پیشرفت علوم و نیز افزایش آگاهی بشر، تأثیر مدیریت در پیشرفت بشر نیز فزونی یافت و به همراه آن، نظریه‌های مختلف و متفاوتی که از منظرهای گوناگون به انسان نگاه می‌کردند نیز ارائه شد.

چیزی به نام «مدیریت» در تمام کشورهای جهان وجود دارد، اما معنای آن به میزان کم یا زیاد از یک کشور به کشور دیگر تفاوت می‌کند. درک فرایندها، فلسفه، و مسائل آن نیازمند بینش فرهنگی و تاریخی عمیقی است. یک فرد باید کاملاً در داشتن این فرض محتاط باشد و قبل از آنکه آن را ثابت شده بپندارد، آن را بیازماید. مدیریت پدیده‌ای نیست که بتوان آن را از دیگر فرایندهایی که در یک جامعه رخ می‌دهند، جدا کرد. مدیریت با آنچه در خانواده‌ها، مدارس، سیاست و حکومت اتفاق می‌افتد، در تعامل است. همچنین مدیریت به‌روشنی با مذهب و اعتقادات در مورد علم رابطه دارد (هوفستد، ۱۹۹۳^۱).

1. Hofstede

نباید پنداشت که اگر سبکی از مدیریت در کشورهای توسعه یافته غربی مطلوب باشد، الزاماً باید در دیگر کشورها نیز قابل پیاده شدن باشد. این امکان وجود دارد که نظریه‌های مدیریت کشورهای توسعه یافته از آنچنان محدودیت فرهنگی برخوردار باشند که کاربرد آنها در دیگر کشورهای کمتر توسعه یافته امکان پذیر نباشد. در واقع، در آغاز کار ورود نظریه‌های کشورهای توسعه یافته به ملل کمتر توسعه یافته، با خوش بینی چنین وانمود می‌شد که برای توسعه یافتگی، راه حل‌های روشن و مستقیم وجود دارد، و غرب نیز آن را در اختیار دارد. در این میان، حلقه مفقوده که مانع تقلید کامل کشورهای جهان سوم می‌شود، وجود مجموعه‌ای از شرایط لازم برای ایجاد تغییرات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی است (هیوز، ۱۳۸۴، ص ۱۴). الگوها و نظریه‌های مدیریتی برآمده از کشورهای توسعه یافته خدمت چندانی به کشورهای در حال توسعه نکرده‌اند.

مفاهیم سازمان و مدیریت، به گونه‌ای که در فرهنگ آمریکایی تعریف و نهادینه شده‌اند، قابلیت صادر شدن به دیگر فرهنگ‌ها را ندارند؛ تفاوت‌های فرهنگی زیادی در شناخت، احساس و انگیزش وجود دارند. روان‌شناسان دریافته‌اند که آنچه آنها جهان‌شمول فرض کرده بودند، تنها در غرب صحیح است، یعنی در فرهنگ‌های فردمحور (تریاندیس، ۲۰۰۴). دیگر فرهنگ‌ها به دلیل تفاوت‌های اساسی در مفروضات خود با فرهنگ غربی، توانایی ترکیب و هضم این تعریف‌ها و مفاهیم را ندارند؛ در واقع، باید گفت انتقال مفاهیم، بدون توجه به زمینه‌های فرهنگی، موجب نوعی دلزدگی و سرخوردگی در فرهنگ‌های دریافت‌کننده فناوری می‌گردد، زیرا آنها ناتوانی خود را در به‌کارگیری مفاهیم و دستیابی به پیشرفت به ناتوانی ذاتی خود نسبت می‌دهند، در حالی که این امر ناشی از تفاوت‌های فرهنگی است و نه نقصان فرهنگی.

پس از جنگ جهانی دوم، هدف کشورهای صنعتی کمک به بهبود وضع اقتصادی کشورهای فقیر در مبارزه بر علیه فقر بود. در این میان به‌خوبی مشخص شد که صدور نظریه‌های مدیریت غرب و در درجه نخست نظریه‌های آمریکایی به کشورهای فقیر، سهم ناچیزی در توسعه آنان داشته است. همین نبود موفقیت کلی در توسعه اقتصادی دیگر کشورها، مدرک کافی برای تردید در مورد اعتبار تئوری‌های مدیریت غربی در محیط‌های غیر

غربی به دست می‌دهد. نمی‌توان توسعه را به‌زور به ملتی غالب کرد، توسعه، مستلزم وجود زیرساخت‌های فرهنگی است که شکل‌گیری آن نیازمند زمان است.

کارشناسان اعزامی از طرف کشورهای غربی برای حل معضلات مدیریتی کشورهای جهان سوم، اقدام به مطالعه نظام‌های اداری تطبیقی و ارائه مدل‌های گوناگون برای اصلاح نظام اداری این کشورها نموده‌اند. این مشاوران اگرچه در کشورهای میزبان از اشتباه‌های خود سخن به میان نیاوردند، ولی پس از بازگشت اعتراف کردند که به علت بیگانه بودن با ویژگی‌ها و مسائل جهان سوم نظریات مشورتی آنان در بسیاری از موارد علاوه بر آنکه مشکلی را حل نکرد، بلکه بر پیچیدگی مسائل این کشورها نیز افزود.

واژه‌ای که به عنوان مدیریت^۱ هم‌اکنون مورد استفاده قرار می‌گیرد، یک واژه آمریکایی است. در بقیه مناطق جهان، نه‌تنها فعالیت‌های مدیریتی، بلکه تمام مفهوم مدیریت، ممکن است متفاوت باشد. نظریه‌پردازان باید این مسئله را درک کنند که آنچه در آمریکا مطلوب و عادی است، در دیگر مناطق جهان کاملاً متفاوت است. «تقریباً» همه تئوری‌های اساسی رهبری و حدود ۹۸ درصد از کارهای تجربی که ما در اختیار داریم، ویژگی آمریکایی دارند؛ آنها فردمحور هستند تا جمع‌گرا؛ به جای تأکید بر حقوق پیروان بر مسئولیت‌های آنان تأکید دارند؛ به جای تعهد به وظیفه و انگیزش نوع‌دوستانه، بر اصل لذت‌جویی تأکید دارند؛ کار، مرکز توجه است و ارزش‌های دموکراتیک در آنها مطرح است و به جای تمرکز بر پرهیزگاری، مذهب یا اعتقادات، بر عقلانیت تأکید دارند (زگورست و دیگران، ۲۰۰۴).

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و حضور حکومتی مذهبی که زمینه‌های نظری اداره امور حکومتی در آن بر پایه ارزش‌های دینی و مذهبی استوار بوده و اعمال حکومت تحت تأثیر نگرش الهی انسان قرار گرفته است، مدیریت به عنوان یکی از وجوه اداره حکومت و فرایندی که باید تحت تأثیر نگرش تازه و جدید ارزشی حاکم بر کل جامعه قرار داشته باشد، مورد توجه قرار گرفته است. جامعه اسلامی نیز مانند هر جامعه دیگری نیاز به مدیریت دارد. درواقع، جامعه اسلامی به عنوان جامعه‌ای که در آن ارزش‌های الهی، دینی و اخلاقی اسلام مورد توجه بوده، نیاز به نوعی از مدیریت دارد که با ارزش‌های انسانی و دینی و مبانی اخلاقی آن پیوستگی داشته و آرمان‌های اسلامی را مورد توجه و عنایت قرار دهد.

1. management

2. Zagorsek et al.

دیدگاه‌های اسلامی در مطالعات مدیریت را نیز می‌توان به عنوان بخشی از جریان جهانی فرهنگ‌هایی که به اعماق ریشه‌های هویت و اصالت خود رجوع می‌کنند تا سحر و جادوی ناشی از دیدگاه‌های غربی را باطل کنند، تلقی کرد. مردمان دیگر فرهنگ‌ها تلاش کرده‌اند تا خود را از طلسم هژمونی آمریکایی حاکم بر مطالعات مدیریت رهایی بخشند. آنان احساس می‌کنند که نیاز دارند لایه‌هایی از حکمت را در پیشینه خود بیابند (کزمی، ۲۰۰۳). این مشاهدات بعضی را به این نتیجه رسانده که زمان توجه جدی‌تر به مطالعات مدیریت از منظر اسلامی فرارسیده است. اما تنها اضافه کردن واژه اسلامی به رشته‌های مختلف علمی کافی نمی‌باشد. «» به عنوان لفظی که هم‌اکنون مورد استفاده قرار می‌گیرد از شرایط اجتماعی و تاریخی خاص ناشی می‌شود.

دکتر کزمی (۲۰۰۳) در رابطه با اینکه زمان توجه جدی‌تر به مطالعات مدیریت از منظر اسلامی فرارسیده است، با اطمینانی مستدل و منطقی بیان می‌دارد که: مدیریت آمریکایی نشان داده است که دیگر تا حدی در باتلاق فرورفته است؛ به نظر می‌رسد که مدیران آمریکایی تا حدی نسبت به دیگر فرهنگ‌ها حساس شده‌اند؛ مردمان دیگر فرهنگ‌ها تلاش کرده‌اند تا خود را از طلسم هژمونی (تفوق و برتری) آمریکایی حاکم بر مطالعات مدیریت رهایی بخشند؛ آنان احساس می‌کنند که نیاز دارند رگه‌ها و لایه‌هایی از حکمت را در پیشینه خود بیابند. در نهایت برای اثبات ضرورت دو راه وجود دارد: یکی از این دو راه فرهنگ است، با این توضیح که علم مدیریت به دلیل آمیختگی با فرهنگ غربی، کاملاً پاسخگوی نیازهای مدیریتی ممالک اسلامی نیست و با توجه به فرهنگ این کشورها که مقتضی اسلامیت است، ضرورت دارد تا با بر روی شیوه‌هایی از مدیریت که سنخیت با این فرهنگ دارد نیازهای موجود را برطرف ساخت و آن شیوه‌های متناسب با فرهنگ دینی چیزی جز مدیریت اسلامی نیست. اما راه دوم اینکه، وظیفه مسلمانی اقتضا می‌کند که باید در برابر دستوره‌های الهی مطیع باشد، با توجه به دستورالعمل‌های مدیریتی که از سوی مدیران معصوم جامعه اسلامی صادر شده، ضرورت دارد تا با عمل به آن دستورها و الگو قرار دادن آن معصومان(ع)، مدیریتی را به کار گیریم که مورد رضایت پروردگار باشد و آن چیزی جز مدیریت اسلامی نیست (پیروز و دیگران، ۱۳۸۶، ص ۱۱).

پیش‌نیاز شکل‌گیری مدیریت اسلامی، جمع‌آوری اطلاعاتی وسیع، مستدل، و قابل‌کاربرد شدن است، که از طریق انجام پژوهش‌های هدفمند، جامع و در عین حال هزینه‌بر و زمان‌بر امکان‌پذیر است. یکی از مشکلات عمده این پژوهش‌ها کاربردی نبودن آنهاست. از این رو، طی سال‌های اخیر آسیب‌شناسی‌هایی نیز در این حوزه صورت گرفته است. در این راستا این اثر بر آن است تا با تکیه بر شناسایی عوامل تعیین‌کننده در این آسیب‌شناسی‌ها، به ارائه یک طبقه‌بندی جامع از انواع عوامل و شاخص‌ها به دست دهد و درنهایت، راهکارهای لازم و کاربردی نیز برای رفع این آسیب‌ها ارائه گردد.

۳. مدیریت اسلامی، مفاهیم و تعریف‌ها

در یک تعریف، که برگرفته از مفهوم رشد استاد شهید مطهری است، مدیریت اسلامی چنین تعریف شده است: «لیاقت و شایستگی شناخت، نگهداری، بهره‌داری و توسعه سرمایه‌هایی که در اختیار انسان قرار دارد» (عابدی جعفری و ازگلی، ۱۳۸۳ الف). علاوه بر این تعریف، تعریف‌های متعدد و در عین حال متنوعی درباره مدیریت اسلامی وجود دارد که به پاره‌ای از آنها اشاره می‌شود:

- آیت‌الله مکارم شیرازی، مدیریت اسلامی را چنین بیان کرده‌اند:

عالم هستی تحت مدیریت واحدی قرار دارد و این مدیریت الله است، انسان خلیفه الله و عالم اصغر است... این الگو به ما می‌گوید، مدیریت صحیح تنها در پرتو ارتباط مستقیم با معاونان محدود و مورد اعتماد است و مدیر نباید با تمامی نفقات ارتباط مستقیم برقرار سازد (محمودی، ۱۳۷۹).

- آیت‌الله مصباح یزدی، با برشمردن مدیریت مدیران مسلمان به عنوان مدیریت اسلامی، بر این باور است که:

نظام ارزشی اسلام، مدیریت مدیران مسلمان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در روش‌های عملی آنها اثر می‌گذارد و این معنای صحیح مدیریت اسلامی است (مصباح یزدی، ۱۳۷۶، ص ۲۸۳).

- افجه‌ای، مدیریت اسلامی را مقوله‌ای مکتبی می‌داند و وظیفه مکتب نیز از نظر او ارائه راه‌حلی است که با مفهوم عدالت‌خواهی سازگارند (افجه‌ای، ۱۳۷۷، ص ۲۲).

- دیگری، مدیریت از دیدگاه اسلام را در مسیر نزدیک شدن به خداوند می‌داند. بدین معنی که در کلیه سطوح آن زهد و تقوا پیشه می‌شود، سعی در بخشش و ارشاد فزونی می‌یابد و جلب رضایت اکثریت بیشتر می‌شود (عسکریان، ۱۳۷۰، ص ۵۲).

- در تعریفی دیگر از مدیریت اسلامی عبارت آمده است:

مدیریتی که زمینه رشد انسان به سوی الله را فراهم نماید و مطابق کتاب و سنت و سیره و روش پیامبر و امامان معصوم و با استفاده از علوم و فنون و تجارب بشری در جهت رسیدن به اهداف یک نظام در ابعاد مختلف همانند یک محور و مدار و قطب عمل کند (روحی عزیزی و مهدوی، ۱۳۸۰).

- مشرف جوادی معتقد است زمانی که صحبت از مدیریت در اسلام می‌شود، ابتدا منظور اداره امور و بهره‌برداری صحیح از نعمت‌های الهی براساس اعتقاد به جهان‌بینی توحیدی است، یعنی همه اعمال و رفتار انسان‌ها، یا مدیران باید بر مبنای جهان‌بینی توحیدی باشد و فلسفه توحیدی ایجاب می‌کند که کارهای یک مدیر، علاوه بر انطباق با جهان‌بینی توحیدی، با اصول و اهداف جامعه اسلامی نیز تطبیق داشته باشد (مشرف جوادی، ۱۳۷۸، ص ۳).

- نبوی، مدیریت اسلامی را این چنین تعریف کرده است:

مدیریت هنر و علم به کارگیری صحیح افراد و امکانات در جهت وصول اهداف سازمانی است، به نحوی که با موازین شرع مغایرت نداشته باشد (نبوی، ۱۳۸۰، ص ۳۳).

- حمیدی‌زاده مدیریت را به عنوان یک بینش مطرح می‌کند و مدیر نیز عضوی از اعضای آفرینش است که باید همراه و هماهنگ با ضوابط و قوانین کلی آن باشد؛ زیرا تشکیلاتی که به وی سپرده شده، هدفش در جهت نظم کلی جهان و برای پیشبرد فعالیت‌های بشری به منظور دستیابی به سطوح آرمانی است (حمیدی‌زاده، ۱۳۷۸، ص ۲).

- آخرین تعریف، مدیریت اسلامی را این‌گونه بیان می‌دارد: شیوه به کارگیری منابع انسانی و امکانات مادی، برگرفته از آموزه‌های اسلامی برای نیل به اهدافی که متأثر از نظام ارزشی اسلام است (پیروز و دیگران، ۱۳۸۶، ص ۱۱).

با توجه به اینکه دامنه برداشت‌ها و تعریف‌ها گسترده و از نظر نوع نگاه نیز متنوع است، در ادامه به تعریف‌های ارائه شده اشاره می‌شود که در قالب جدول شماره ۱-۱ آورده شده است.

جدول ۱-۱: تعریف‌های مدیریت اسلامی از دیدگاه صاحب‌نظران

ردیف	صاحب‌نظر	منبع	تعریف
۱	آیت‌الله مرتضی مطهری	عابدی جعفری، حسن و غلامرضا سلگی (۱۳۷۷)، «ویژه کتاب‌شناسی مدیریت در اسلام»، فصلنامه مصباح، س ۷، ش ۲۸.	ایشان در باب رهبری و مدیریت فرموده است: رهبری و مدیریت... خود مستلزم نوعی از رشد است... رشد، یعنی شناخت، لیاقت و شایستگی (حفظ و نگهداری و قدرت بهره‌برداری از امکانات و سرمایه‌های مادی یا معنوی که در اختیار انسان قرار داده می‌شود... رهبری و مدیریت خود مستلزم نوعی از رشد است.
۲	آیت‌الله مکارم شیرازی	محمودی، جعفر (۱۳۷۹)، «چیستی مدیریت اسلامی در بوته نقد»، دانش مدیریت، س ۱۳، ش ۵۱.	مدیریت اسلامی را این‌گونه بیان کرده‌اند: «عالم هستی تحت مدیریت واحدی قرار دارد و این مدیریت الله است، انسان خلیفه الله و عالم اصغر است... این الگو به ما می‌گوید، مدیریت صحیح تنها در پرتو ارتباط مستقیم با معاونان محدود و مورد اعتماد است و مدیر نباید با تمامی نفرات ارتباط مستقیم برقرار سازد».
۳	آیت‌الله مصباح یزدی	مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۶)، پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، ص ۲۸۳.	با برشمردن مدیریت مدیران مسلمان، به عنوان مدیریت اسلامی، بر این باور است که: «نظام ارزشی اسلام، مدیریت مدیران مسلمان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در روش‌های عملی آنها اثر می‌گذارد و این معنای صحیح مدیریت اسلامی است».
۴	سیدعلی‌اکبر افجه‌ای	افجه‌ای، سیدعلی‌اکبر (۱۳۶۹)، مدیریت اسلامی، تهران: بخش فرهنگی دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی، ص ۲۲.	مدیریت اسلامی را مقوله‌ای مکتبی می‌داند و وظیفه مکتب نیز از نظر او ارائه راه‌حل‌هایی است که با مفهوم عدالت‌خواهی سازگار است.
۵	مصطفی‌عسکریان	عسکریان، مصطفی (۱۳۷۰)، مدیریت اسلامی، تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه تربیت معلم، ص ۵۲.	مدیریت از دیدگاه اسلام را در مسیر نزدیکی به خداوند می‌داند. بدین معنی که در کلیه سطوح آن زهد و تقوا پیشه می‌شود، سعی در بخشش و ارشاد فزونی می‌یابد و جلب رضایت اکثریت بیشتر می‌شود.
۶	حسن عابدی جعفری و محمد ازگلی	عابدی جعفری، حسن و محمد ازگلی (۱۳۸۳ الف)، «نقطه‌های آغاز در ترسیم چشم‌انداز بیست‌ساله نظام جامع مدیریت اسلامی»، مجله دانشکده علوم انسانی، س ۱۳، ش ۵۲.	در یک تعریف که برگرفته از مفهوم رشد استاد شهید مطهری است، مدیریت اسلامی عبارت است از: «لیاقت، شایستگی، شناخت، نگهداری و توسعه سرمایه‌هایی که در اختیار انسان قرار دارد».
۷	مریم روحی عزیزی	روحی عزیزی، مریم و مزگان مهدوی (۱۳۸۰)، «مدیریت اسلامی از نظر تا عمل»، مجموعه مقالات اولین همایش مدیریت اسلامی، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.	مدیریت اسلامی عبارت است از: «مدیریتی که زمینه رشد انسان به سوی الله را فراهم نماید و مطابق کتاب و سنت و سیره و روش پیامبر و امامان معصوم و با استفاده از علوم و فنون و تجارب بشری در جهت رسیدن به اهداف یک نظام در ابعاد مختلف همانند یک محور و مدار و قطب عمل کند.

ردیف	صاحب نظر	منبع	تعریف
۸	محمدحسین مشرف جوادی	مشرف جوادی، محمدحسین (۱۳۷۸)، اصول و متون مدیریت در اسلام، همدان: انتشارات نور علم، ص ۳.	وی معتقد است که وقتی صحبت از مدیریت در اسلام می‌شود، ابتدا منظور اداره امور و بهره‌برداری صحیح از نعمت‌های الهی بر اساس اعتقاد به جهان‌بینی توحیدی است، یعنی همه اعمال و رفتار انسان‌ها، یا مدیران باید بر مبنای جهان‌بینی توحیدی باشد و فلسفه توحیدی ایجاد می‌کند که اعمال یک مدیر، علاوه بر انطباق با جهان‌بینی توحیدی، با اصول و اهداف جامعه اسلامی نیز تطبیق داشته باشد.
۹	محمدحسن نبوی	نبوی، محمدحسن (۱۳۷۲)، مدیریت اسلامی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ص ۳۳.	مدیریت هنر و علم به‌کارگیری صحیح افراد و امکانات در جهت وصول اهداف سازمانی است، به نحوی که با موازین شرع مغایرت نداشته باشد.
۱۰	محمدرضا حمیدی‌زاده	حمیدی‌زاده، محمدرضا (۱۳۷۸)، «تبیین نقش پیش‌بینی و آینده‌نگری در نظام مدیریت اسلامی»، فصلنامه مطالعات مدیریت، ش ۲۰، ص ۲.	وی مدیریت را به عنوان یک بینش مطرح می‌کند و مدیر نیز عضوی از اعضای آفرینش است که باید همراه و هماهنگ با ضوابط و قوانین کلی آن باشد؛ زیرا تشکیلاتی که به وی سپرده شده، هدفش در جهت نظم کلی جهان و برای پیشبرد فعالیت‌های بشری به منظور دستیابی به سطوح آرمانی است.
۱۱	علی‌آقا پیروز و دیگران	پیروز، علی‌آقا؛ ابوطالب خدمتی، عباس شفیع و سید محمود بهشتی‌زاده (۱۳۸۶)، مدیریت در اسلام، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ص ۱۱.	شیوه به‌کارگیری منابع انسانی و امکانات مادی، برگرفته از آموزه‌های اسلامی برای نیل به اهدافی که متأثر از نظام ارزشی اسلام است.
۱۲	رضا نجاری	نجاری، رضا (۱۳۸۶)، مبانی مدیریت اسلامی، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، ص ۲۱.	مدیریت اسلامی عبارت است از مدیریتی که براساس نظریه‌پردازی و تولید علم از سوی دانشمندان مسلمان که با تکیه بر مبانی اسلامی و مفروضات بنیادین آن با روش‌های مختلف اعم از تعبیدی و تعقلی (تجربی) به منظور ایجاد یا بهبود رفتارها، روش‌ها، فنون، ابزار، ساختارها و الگوها برای رفع مسائل و مشکلات و تأمین نیازهای مادی و معنوی و رشد و اعتلای جامعه اسلامی شکل می‌گیرد.
۱۳	محمدحسین ابراهیمی	ابراهیمی، محمدحسین (۱۳۷۹)، مدیریت اسلامی، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ص ۲۸.	منظور از مدیریت اسلامی آن است که در عمل و اجرا و هدف، عدالت اجتماعی را مد نظر قرار دهد و مقصود نهایی آن، کسب رضایت خداوند باشد و خدمت به خلق را نوعی عبادت بداند و زندگی و معیشت افراد در همین راستا تأمین شود.
۱۴	اسماعیل قبادی	قبادی، اسماعیل (۱۳۸۱)، اصول و مبانی مدیریت اسلامی، تهران: انتشارات فقه، ص ۱۲.	مدیریت اسلامی، یعنی آن بخش از مدیریت و فرایند آن، که مستند به وحی الهی و منابع اسلامی باشد و وجه تمایز آن با دیگر مدیریت‌ها را در مبتنی بر وحی بودن، نبود نظام بهره‌کشی انسان، مبتنی بودن بر ارزش‌های متعالی، مطلق و ثابت و استوار بودن بر پایه‌ی تعالی، کرامت و شرافات انسان‌ها می‌داند.
۱۵	محمدعلی انصاری و دیگران	انصاری، محمدعلی؛ حبیب‌الله دعایی و سعید مرتضوی (۱۳۸۱)، مبانی مدیریت اسلامی و الگوهای آن، مشهد: انتشارات بیان هدایت نور، ص ۳.	الگوی مدیریت اسلامی چه در سطح کلان (امت اسلامی) و چه در سطح خرد (نظام اداری یا سازمان‌ها) منبعت از اصول و قوانین مشخصی است که براساس ملاک‌های اسلامی استوار گشته و سمت و سوی الهی دارد و هدف آن، ارتقای انسان در جهت کمال و بهبود نظام‌های اجتماعی است.

ردیف	صاحب نظر	منبع	تعریف
۱۶	مسعود احمدی	احمدی، مسعود (۱۳۸۴)، مدیریت اسلامی (اصول، مبانی، مفاهیم و الگوها)، ساری: انتشارات پژوهش‌های فرهنگی، ص ۴۹.	مدیریت اسلامی عبارت است از: علم و هنر فرایند استفاده کارآمد و اثربخش منابع انسانی و مادی از طریق برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، هدایت و کنترل در یک محیط پویا در جهت تحقق اهداف سازمانی با جامعه در چارچوب احکام اسلام و تقرب الی الله.
۱۷	محمدحسین ساجدی‌نیا	ساجدی‌نیا، محمدحسین (۱۳۸۲)، اصول و مبانی مدیریت اسلامی، تهران: انتشارات شهر آشوب، ص ۴۰.	مدیریت اسلامی مدیریتی است عقلانی و براساس ساختار و فطرت و سرشت انسانی که همه تلاش خود را در جهت شأن و منزلت انسان به کار می‌گیرد برای استقرار عدالت و رفع تبعیض و حاکمیت عقل و ارزش‌های اصیل و تربیت انسان در ابعاد مختلف برنامه‌ریزی می‌کند.
۱۸	سکینه روشنی	روشنی، سکینه (۱۳۸۶)، اصول و مبانی مدیریت اسلامی و الگوهای آن، تهران: مؤسسه کتاب مهربان نشر، ص ۳۱.	مدیریت اسلامی شیوه مدیریتی است که با استفاده از قوانینی که بر مبنای کتاب خداوند و سنت معصومین (ع) و سیره انبیا و اولیا خداوند و علوم و فنون و تجارب بشری که منطبق با فطرت پاک انسان باشد، بتواند به وسیله اجرای عدالت، زمینه رشد انسان را جهت رسیدن به کمال مطلق و قرب الی الله فراهم کند.
۱۹	محمد دشتی	دشتی، محمد (۱۳۸۵)، امام علی (ع) و مدیریت، قم: نشر مؤسسه تحقیقاتی امام علی (ع)، ص ۹۵.	مدیریت اسلامی یا انواع مدیریت‌های الهی در حکومت پیامبران آسمانی بر ضرورت‌های زندگی اجتماعی انسان و بر واقعیت‌های حاکم بر جوامع انسانی تکیه دارد که مدیریت‌ها براساس حق و واقعیت سامان می‌گیرند و نوع و شکل مدیریت را وحی تعیین می‌کند و اخلاق مدیران را خدای آفریدگار نظام هستی مشخص می‌فرماید.
۲۰	سیدمجتبی هاشمی رکاوندی	هاشمی رکاوندی، سیدمجتبی (۱۳۷۹)، رهبری و مدیریت، روابط انسانی و سازمانی در ایران، اسلام و غرب، انتشارات باطن، ص ۷۶.	وی مدیریت در اسلام را در اصل بر مبنای کلامی و عقیدتی ملهم از قرآن و سنت نبی (ص) استوار می‌داند.
۲۱	سیدرضا تقوی دامغانی	تقوی دامغانی، سیدرضا (۱۳۷۸)، نگرشی بر مدیریت اسلامی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.	وی بدون ارائه تعریف مدیریت اسلامی، در مورد چیستانی مدیریت توضیحی داده و به امانت بودن، تکلیف بودن و حق نبودن، خدمت بودن و مواردی از این قبیل اشاره کرده است و سپس به توضیح نقش مدیر در جوامع اسلامی پرداخته است.
۲۲	جعفر محمودی	محمودی، جعفر (۱۳۷۹)، «چیستی مدیریت اسلامی در بوته نقد»، دانش مدیریت، س ۱۳، ش ۵۱.	مدیریت اسلامی عبارت است از: تئوری‌های منتزع از مجموع تعاملاتی که کارکنان و مدیران مسلمان در یک بستر فرهنگی - اجتماعی اسلامی در رابطه با مسائل سازمانی، با رویکردی علمی و معطوف به بهره‌وری در چارچوب قیود احترازی فقه اسلامی به وجود می‌آورند، به گونه‌ای که در راستای اهداف سازمانی و در چارچوب آن زمینه‌ساز رشد انسانی اعضا گردند.

۴. مدیریت اسلامی در آرای اندیشمندان

به‌رغم اینکه طی چند سال اخیر اصطلاح «مدیریت اسلامی» علاقه‌مندان زیادی را از بخش‌های مختلف دانشگاهی و حوزوی به سوی خود جذب کرده است؛ مروری بر آثار موجود در این موضوع، دلالت دارد که دیدگاه‌های اسلامی در مدیریت، موضوعی فراموش شده و زمینه‌ای به نسبت ناشناخته برای کار پژوهشی هستند. آمار نشان می‌دهد که در طی ۲۵ سال گذشته، هر سال، هشت عنوان درباره مدیریت اسلامی چاپ شده است که در مقایسه با دنیای غرب که فقط درباره مدیریت منابع انسانی، هر روز یک کتاب و ۸۶ مجله تخصصی به چاپ می‌رسانند، اندک است. بررسی‌ها نشان می‌دهند که طی چهار دهه گذشته، از میان سه گروه علمای حوزه، دانشگاه و دیگر محققان، از هر گروه حدود سی نفر به نگارش مطالبی درباره مدیریت اسلامی پرداخته‌اند. بررسی‌های تفصیلی درباره محققان حقیقی و حقوقی نشان می‌دهد که اولاً، برخی نویسندگان به‌طور اتفاقی یا الزامی یک‌بار درباره موضوع قلم زده‌اند؛ ثانیاً، تقریباً همه آثار، کارهای فردی است و کمتر اثری را می‌توان یافت که به شکل گروهی تألیف یا تدوین شده باشد و ثالثاً، بررسی محتوای آثار نشان می‌دهد که برخی مؤلفان محترم، بدون مراجعه به آثار مدیریت در زبان فارسی، یا حداکثر بدون مراجعه به آثار مدیریت و رهبری در اسلام و صرفاً با تکیه بر اطلاعات عمومی و شخصی خود، بدون توجه به آرای ارائه شده دیگر محققان، نوشته خویش را به چاپ رسانده‌اند. البته روند توجه به مدیریت اسلامی، رو به تقویت و تکامل است؛ ولی کارنامه این بحث مهم، مطلوبیت ندارد (قوامی، ۱۳۸۳).

در میان تحقیقات صورت‌گرفته در خارج از کشور می‌توان به مقاله «دستورالعمل پیشنهادی برای تحقیق پیرامون مطالعات مدیریت از دیدگاه اسلامی» نوشته ازهر کزمی،^۱ استاد بخش مدیریت بازرگانی دانشکده علوم اقتصاد و مدیریت در دانشگاه بین‌المللی اسلامی مالزی، در سال ۲۰۰۳م، اشاره کرد. این مقاله تلاشی به منظور ترسیم برخی جهت‌های پژوهش در زمینه حوزه در حال ظهور مطالعات مدیریت از دیدگاه اسلامی است. مطالعات مدیریت از دیدگاه اسلامی، هنگامی از تحقیقات فعلی مطالعات مدیریت به‌طور جدی جدا شد که دیدگاه‌های اسلامی تبیین شدند و زیربنای منابع دانش و معرفت اسلامی، به عنوان منابعی معتبر برای هدف تحقیق، مورد بحث قرار گرفتند. به اعتقاد کزمی زمان آن فرارسیده است که به تحقیق و

1. Azhar Kazmi

جستجو در زمینه‌های «مدیریت اسلامی» پرداخته شود. برای این منظور باید علاقه‌های مذهبی و معنوی افراد، در یک دوره زمانی با فعالیت‌های تحقیقی هدفمند ترکیب شود (کرمی، ۲۰۰۳). نویسنده در مقاله خود، با توجه به پیشرفت‌های چشمگیری که در تحقیق پیرامون موضوعات مرتبط با دیدگاه‌های اسلامی در مطالعات مدیریت در حال وقوع است، تلاش نموده تا برخی چالش‌های ویژه‌ای را که در زمینه نوظهور تحقیق وجود دارند، شناسایی کند. کرمی در مقاله خود تلاش کرده تا ایده‌های خود را پیرامون زمینه‌های تحقیقی مهم سازمان‌دهی کند و آنها را در قالب یک دستورالعمل تحقیقی گسترده در حوزه دیدگاه‌های اسلامی در مطالعات مدیریت انسجام بخشد. در نتیجه، این مقاله نه تنها به عنوان یک دستورالعمل پیشنهادی برای انسجام زمینه‌های تحقیق، به حساب می‌آید، بلکه طرح تحقیق، سطوح تحلیل، روش‌شناسی‌ها و چارچوب زمانی تحقیق را نیز ارائه می‌دهد. وی این کار را با رویکردی انتقادی به مبانی نظری و پیشینه موجود با هدف شناسایی تلاش‌های انجام‌گرفته در دوران معاصر آغاز کرده است.

در طی سالیان گذشته پژوهش‌های صورت‌گرفته در زمینه مدیریت اسلامی در کشور، به جز مواردی اندک، با بی‌توجهی محققان مدعی در این زمینه مواجه شد. شاید چنین باید ادعا نمود که، نویسندگان و صاحب‌نظرانی که در قلمرو مدیریت اسلامی و دیدگاه‌های اسلام در مورد مدیریت قلم زده‌اند هر یک به فراخور برداشت و ذهنیت‌های خود از اسلام، به‌طور مستقیم، یا غیر مستقیم تعریف‌ها، یا توضیحاتی ارائه داده‌اند که نوعی مفهوم مدیریت اسلامی از آن مستفاد می‌شود.

از میان پژوهش‌های بررسی‌شده، می‌توان دو پژوهش انجام‌گرفته از سوی دکتر حسن عابدی جعفری و محمد ازگلی، تحت عناوین «مروری بر سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران» و «نقطه‌های آغاز در ترسیم چشم‌انداز بیست‌ساله نظام جامع مدیریت اسلامی» را به عنوان جامع‌ترین پژوهش‌های صورت‌گرفته قلمداد کرد. نویسندگان در مقاله «مروری بر سیر تحقیقات مدیریت اسلامی در ایران» به منظور شناخت سیر تحول منابع مکتوب در اسلام، همه آثار ارائه‌شده در زمینه مدیریت اسلامی از زمان نخستین اثر تا پایان سال ۱۳۷۰ را از ابعاد گوناگونی از قبیل: ۱. منابع دست اول و دست دوم؛ ۲. تقسیم‌بندی آثار براساس ماهیت (مکتوب و عملی)؛ ۳. دیگر معیارهای تقسیم‌بندی (بررسی قالب و کمیت متون، بررسی زمان انتشار، بررسی منابع از بعد مؤلفان و در نهایت طبقه‌بندی محتوایی) بررسی نموده‌اند. بررسی آنان به روشنی بیانگر کاستی‌های قابل تأمل در حوزه مدیریت اسلامی است. از جمله موانع

شناسایی شده در مسیر انجام تحقیقات مدیریت اسلامی که در این پژوهش‌ها نمایان شده، عبارت‌اند از: جوّ تبلیغی قوی مدیریت رایج غربی، دین‌زدایی پس از رنسانس، عدم حاکمیت اسلام در قرن‌های اخیر، وضعیت فلاکت‌بار مسلمانان، مقایسه وضعیت مسلمانان با دیگران، غرق شدن در روزمرگی‌ها، باور نداشتن خود و سرانجام، عدم تحول اساسی و انقلابی در ساختار علمی کشور (اعم از حوزه و دانشگاه).

در پایان مقاله، نویسندگان به بیان پیشنهادهاى جامع در راستای حل مشکل پرداخته‌اند: قبول درد داشتن نظریه و الگوی علمی و عملی در مدیریت اسلامی، بیدار شدن روح کار در جوانان و دانشجویان علاقه‌مند به مدیریت اسلامی در حوزه و دانشگاه، تشکیل مرکزی مشخص برای تحقیقات مدیریت و رهبری در اسلام، تغییر جدی کتاب‌های درسی رشته‌های مدیریت در دانشگاه‌ها، ارائه نظریه‌های مدیریت و رهبری اسلامی در حوزه و دانشگاه، دست برداشتن از تنبلی، بی‌نظمی و پرداختن به پُرکاری منظم و... (عابدی جعفری و ازگلی، ۱۳۸۳ب).

در مقاله «نقطه‌های آغاز در ترسیم چشم‌انداز بیست‌ساله نظام جامع مدیریت اسلامی»، نویسندگان ضمن سرمایه‌برشمردن مدیریت اسلامی، برای آن چهار بُعد قائل شده‌اند: اطلاع‌رسانی و پژوهش؛ آموزش و پرورش؛ مشاوره و نصیحت؛ پیاده‌سازی و بهره‌گیری از تجربه‌ها. در ادامه مقاله و در پاسخ به این پرسش اساسی که سرمایه‌مدیریت و رهبری در اسلام در هر یک از ابعاد چهارگانه مطرح شده در چه سطحی از رشد اسلامی قرار دارد؟، به بیان چهار بُعد یادشده در قالب الگوی راهبردی پرداخته‌اند. در پایان مقاله به ارائه توصیه‌های راهبردی برای حرکت به سمت وضعیت مطلوب پرداخته‌اند، از جمله: تأسیس یک نهاد حامی، سیاستگذار و هدایتگر؛ ایجاد فرهنگستان علوم مدیریت اسلامی با محوریت نخبگان ارشد و برگزیده این حوزه؛ شناسایی موضوعات و ابعاد پژوهش مدیریت اسلامی و تنگناها و خلأهای آن؛ در نظر گرفتن همایش‌های پژوهشی تخصصی و توجیهی برای مدیریت اسلامی در زمان‌های معین؛ تعریف گرایش مدیریت و رهبری اسلامی در حوزه و دانشگاه؛ تشکیل انجمن مشاوران مدیریت با رویکرد اسلامی و... (عابدی جعفری و ازگلی، ۱۳۸۳الف).

نتیجه‌گیری

چنان که بیان شد، در این فصل از کتاب به مفهوم مدیریت اسلامی و همچنین تاریخچه مدیریت اسلامی، مدیریت در آثار و آرای اندیشمندان و صاحب‌نظران عرصه مدیریت اسلامی

پرداخته شد. در ادامه ضمن بررسی وضعیت مدیریت در کشورهای دیگر و نیز عدم کارایی آن در کشورهایی با فرهنگ‌های متفاوت، لزوم پرداختن به مبحث مدیریت اسلامی در کشور بیشتر از پیش نمایان شد.

بیان دیدگاه‌های متنوع صاحب‌نظران قلمرو مدیریت اسلامی و دیدگاه‌های اسلام در مورد مدیریت، این واقعیت را تداعی نمود که هر یک به فراخور برداشت و ذهنیت‌های خود از اسلام، به‌طور مستقیم، یا غیر مستقیم تعریف‌ها یا توضیحاتی ارائه داده‌اند که به نوعی مفهوم مدیریت اسلامی از آن مستفاد می‌شود؛ در حالی که هنوز به تعریفی واحد از این مقوله نرسیده‌اند.

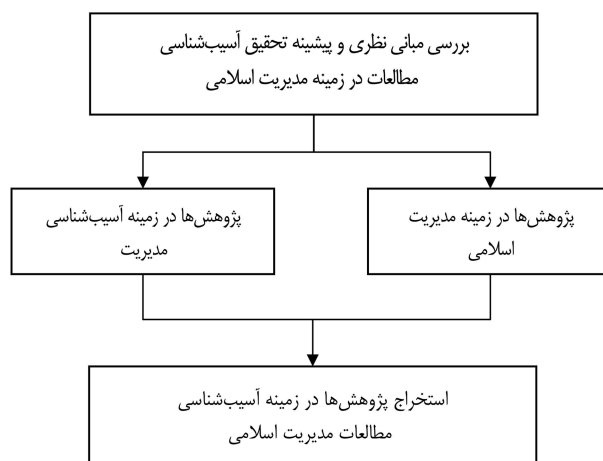
به نظر می‌رسد تاکنون نهاد حوزه و نهاد دانشگاه، نتوانسته‌اند تعاملات هم‌افزایانه‌ای را در راستای انجام پژوهش‌های مدیریت اسلامی با یکدیگر داشته باشند. مدیریت اسلامی خود یک حوزه چندرشته‌ای و بین‌نهادی است و تنها در صورتی که اکثریت نهادهای ذی‌نفع در زمینه مدیریت اسلامی با یکدیگر همکاری داشته باشند و سازوکار مناسبی را برای ادامه همکاری‌های خود طراحی کنند، می‌توان انتظار داشت که پژوهش‌های مدیریت اسلامی به سرانجامی معنادار در راه پرمخاطره خود دست یابند که این امر تنها از طریق «افزایش مشارکت حوزه و دانشگاه در پژوهش‌های مدیریت اسلامی» امکان‌پذیر است.

فصل دوم

مبانی نظری و پیشینه پژوهش در مدیریت اسلامی

سیر تطوری - تطبیقی در پژوهش‌های صورت‌گرفته در مدیریت اسلامی

با توجه به اینکه در زمینه بحث آسیب‌شناسی در مدیریت اسلامی پژوهش‌های اندکی انجام گرفته و پژوهش‌هایی که بتوانند بنیان نظری برای پژوهش ما فراهم آورند، کم‌شمارند، از این رو، در فرایند پژوهش کنونی در سه مرحله به بررسی پیشینه پژوهش در قالب جدول تطبیقی ۱-۲ پرداخته می‌شود، آنچنان که این مراحل در نمودار فرایند بررسی ۱-۲ نشان داده شده است.

نمودار ۱-۲: فرایند بررسی پیشینه پژوهش‌ها و مبانی نظری و پیشینه تحقیق

با توجه به مطالب یادشده، مجموعه مبانی نظری و پیشینه پژوهش موجود در حوزه مدیریت اسلامی را می‌توان در قالب یک جدول جامع با مقایسه مهم‌ترین ویژگی‌های این پژوهش‌ها

نشان داد. از این یافته‌ها می‌توان به مثابه منبعی برای استفاده در پژوهش‌های مشابه بهره گرفت. در اثر حاضر، بررسی پیشینه پژوهش در قالب جدول شماره ۱-۲ انجام می‌شود. در این جدول پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه‌های مدیریت اسلامی، آسیب‌شناسی علوم انسانی و به‌ویژه مدیریتی، و درنهایت، آسیب‌شناسی مدیریت اسلامی، به عنوان ترکیب این دو زمینه، از منظر موضوع‌شناسی و روش‌شناسی بررسی تطبیقی شده‌اند. در این جدول، نخست چهار بُعد مشخصات هر پژوهش، شامل عنوان، پژوهشگر، نشریه و سال انجام آن بررسی شده‌اند. سپس به بررسی تطبیقی موضوعات پژوهش و روش‌شناسی انجام پژوهش پرداخته شده است.

در هجده مورد ابتدایی جدول صرفاً به بحث پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه مدیریت اسلامی پرداخته می‌شود، از شماره نوزده تا ۲۵ به مباحثی که در زمینه آسیب‌شناسی علوم انسانی و به‌ویژه مدیریتی انجام گرفته‌اند پرداخته شده و در ده مورد پایانی، به مباحث انجام‌شده در زمینه آسیب‌شناسی مدیریت اسلامی پرداخته می‌شود. در مجموع ۳۵ اثر در این فصل بررسی تطبیقی شده‌اند. برای گردآوری داده‌های پژوهش، از داده‌های ثانویه به نام اسناد و مدارک گذشته استفاده شده است. این اسناد و مدارک شامل همه پژوهش‌های صورت‌گرفته (اعم از پژوهشی و مروری) در زمینه تحقیقات مدیریت اسلامی بوده‌اند که از محل دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، کنفرانس‌ها، همایش‌ها، نشریات، کتاب‌ها، پایگاه‌های اینترنتی (همچون جهاد دانشگاهی،^۱ مرکز تحقیقات علوم کامپیوتری اسلامی،^۲ مقالات علمی کنفرانس‌های کشور،^۳ پایگاه نشریات کشور،^۴ ایران‌داک^۵ و...) تأمین شده‌اند. بیان این نکته لازم است که به‌رغم آنکه دقت کامل در بررسی و تحلیل پژوهش‌های مطروحه رعایت شده، از این رو، به دلیل خطاپذیر بودن هر پژوهشگری، پیشاپیش بابت هر گونه خطای احتمالی در بیان نتایج تحلیل، از همه صاحب‌اثران محترم پوزش می‌خواهم.

1. SID

2. NOORSOFT

3. CIVILICA

4. MAGIRAN

5. IRANDOC